

Hrvatsko Kraljevstvo u drugoj polovici 11. stoljeća

Gregić, Helena

Master's thesis / Diplomski rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:142:782956>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-09-16**

FILOZOFSKI FAKULTET
SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet Osijek

Diplomski studij Hrvatskog jezika i književnosti i Povijesti

Helena Gregić

Hrvatsko Kraljevstvo u drugoj polovici 11. stoljeća

Diplomski rad

Mentor: doc. dr. sc. Danijel Jelaš

Osijek, 2023.

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet Osijek

Odsjek za povijest

Diplomski studij Hrvatskog jezika i književnosti i Povijesti

Helena Gregić

Hrvatsko Kraljevstvo u drugoj polovici 11. stoljeća

Diplomski rad

Znanstveno područje: humanističke znanosti

Znanstveno polje: povijest

Znanstvena grana: hrvatska i svjetska srednjovjekovna povijest

Mentor: doc. dr. sc. Danijel Jelaš

Osijek, 2023

IZJAVA

Izjavljujem s punom materijalnom i moralnom odgovornošću da sam ovaj rad samostalno napravio te da u njemu nema kopiranih ili prepisanih dijelova teksta tuđih radova, a da nisu označeni kao citati s napisanim izvorom odakle su preneseni.

Svojim vlastoručnim potpisom potvrđujem da sam suglasan da Filozofski fakultet Osijek trajno pohrani i javno objavi ovaj moj rad u internetskoj bazi završnih i diplomskih radova knjižnice Filozofskog fakulteta Osijek, knjižnice Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku i Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu.

U Osijeku, 16. listopada 2023.

HELENA GREGIĆ, 3004998305000

ime i prezime studenta, JMBAG

SAŽETAK

Razdoblje srednjega vijeka, odnosno vrijeme druge polovice 11. stoljeća, doba je u kojem Hrvatsko Kraljevstvo dostiže svoj vrhunac. Sudbina Hrvatskoga Kraljevstva ovisila je o težnjama hrvatskih vladara za borbom i očuvanjem vlasti i cjelokupnog teritorija Kraljevstva, s naglaskom na očuvanje istočnog Jadrana koji je dio interesne sfere Bizanta i Venecije, a od sredine 11. stoljeća sve više i Svete Stolice. Bizant učvršćuje svoju vlast u obalnim gradovima, koja je dotad bila promjenjiva, i na ovaj način ugrožava vlast hrvatskih vladara na tom području. Obnova Kraljevine Hrvatske započinje vladavinom kralja Stjepana I. iz dinastije Trpimirovića koji vraća vlast u dalmatinskim gradovima, međutim borba za prevlast nastavlja se i za vrijeme trajanja njegove vladavine te za vrijeme vladavine njegova nasljednika Petra Krešimira IV. koji na prijestolje dolazi 1058. godine. Petar Krešimir IV., jedan od najznačajnijih i najuspješnijih hrvatskih vladara, na vlast dolazi nedugo nakon crkvenog raskola (1054.) te se na početku svoje vladavine susreće s problemima u vjerskim sferama društva. Godine 1060. održan je prvi crkveni sabor u Splitu koji je proveden s ciljem postizanja crkvene obnove na hrvatskom i dalmatinskom području. Sabor je popraćen bunama koje su ubrzo ugušene, a protivnici su crkvene obnove izopćeni. U njegovo vrijeme, Hrvatsko Kraljevstvo teritorijalno je bilo najveće, uprava u gradovima stabilna, a životni standard ljudi vrlo dobar. U unutrašnjem dijelu Kraljevstva, vlast imaju ban Zvonimir i ban Gojčo. Zvonimir zbog svoje ženidbe za Jelenu, kćerku ugarskog kralja Bele I., postaje vrlo važan pretendent za novog kralja Hrvatskoga Kraljevstva. Nakon što su Normani oteli kralja Petra Krešimira IV. i zauzeli dijelove Dalmacije, Mlečani zauzimaju dijelove Dalmacije pod svoju vlast, a na prijestolje dolazi Dmitar Zvonimir, dotadašnji slavonski ban. Njegova vladavina obilježena je, ponajviše, dobrim odnosima kralja i tadašnjeg pape Grgura VII. te Rimske Crkve. Za vrijeme njegove vladavine nije bilo većih ratnih sukoba, tek poneki koji bi vrlo brzo bio riješen. Zvonimir je uživao veliku potporu Crkve, ali i vladajuće ugarske dinastije Arpadovića, dok je prema legendi, koja je i danas ostala poznata u hrvatskome narodu, pred kraj svoje vladavine ubijen od strane vlastitoga naroda. Nakon Zvonimirove smrti ponovno započinju sukobi s Bizantom koji će na kraju 11. stoljeća za posljednicu imati stvaranje personalne unije između Hrvatskoga Kraljevstva i Ugarske, odnosno ugarskoga kralja Kolomana i najistaknutijih hrvatskih velikaša.

Ključne riječi: Hrvatska, Dalmacija, kraljevstvo, Petar Krešimir IV., Dmitar Zvonimir, Crkva, 11. stoljeće

SADRŽAJ

1. UVOD.....	1
2. VREMENSKO – GEOGRAFSKI OKVIR.....	2
3. PREGLED IZVORA I LITERATURE.....	4
4. HRVATSKO KRALJEVSTVO UOČI 1058. GODINE.....	7
5. PETAR KREŠIMIR IV. I DMITAR ZVONIMIR.....	10
5.1. Organizacija vlasti.....	11
5.2. Međunarodni položaj Hrvatske u drugoj polovici 11. stoljeća.....	13
5.3. Crkva i hrvatski kraljevi.....	17
5.4. Društvene i gospodarske prilike.....	21
6. POLITIČKE PRILIKE U HRVATSKOJ NAKON DMITRA ZVONIMIRA.....	24
6.1. Stjepan II.....	24
6.2. Petar.....	27
6.3. Koloman.....	28
7. ZAKLJUČAK.....	30
8. POPIS LITERATURE.....	31

1. UVOD

Razdoblje druge polovice 11. stoljeća u hrvatskoj povijesti, obilježeno je vladavinom dvojice najvažnijih hrvatskih vladara 11. stoljeća – Petra Krešimira IV. i Dmitra Zvonimira. Upravo zbog njihovog povijesnog značaja, hrvatski povjesničari, medievisti, vrednuju ovo razdoblje hrvatske povijesti. U historiografiji ovo razdoblje zanimljivo je zbog međunarodnog položaja vladara Hrvatskoga Kraljevstva, njegova teritorija i snage koji su tada bili na vrhuncu da bi ubrzo nakon Zvonimirove smrti doživjeli krah.

Nažalost, zbog malog broja izvora, povjesničari nailaze na prepreke prilikom davanja odgovora na historiografska pitanja vezana za razdoblje druge polovice 11. stoljeća o kojima će se pisati u radu. Kroz pregled ključnih historiografskih spoznaja vezanih uz ovo razdoblje, postavljaju se pitanja vezana uz vladavinu Petra Krešimira IV. i Dmitra Zvonimira. Neizbježno je pitanje utjecaja Venecije i Bizanta na političke, društvene i gospodarske prilike u Hrvatskome Kraljevstvu. Postavljaju se i historiografska pitanja vezana za odnos hrvatskih vladara i Svete Stolica. Kroz crkvenu povijest vidljiv je utjecaj Katoličke Crkve u vladavini dvojice navedenih vladara, s naglaskom na Dmitra Zvonimira koji je odnose s Crkvom doveo do vrhunca.

Temeljna zadaća diplomskoga rada je, na temelju relevantne literature, dati pregled ključnih historiografskih spoznaja vezanih za ovo razdoblje. Zadaci su ovog rada postaviti vremenski i teritorijalni okvir Hrvatskoga Kraljevstva u drugoj polovici 11. stoljeća, dati pregled relevantne literature i izvora, opisati okolnosti koje su prethodile dolasku Petra Krešimira IV. na vlast. Nakon toga dati pregled ključnih aspekata vladavine Petra Krešimira IV. i Dmitra Zvonimira, a na posljepku dati pregled okolnosti nakon smrti Dmitra Zvonimira pa do kraja stoljeća. Na kraju rada bit će izneseni zaključci o napisanom.

2. VREMENSKO – GEOGRAFSKI OKVIR

Vremensko – geografski okvir Hrvatskoga Kraljevstva u ranom srednjem vijeku pomaže nam razumijeti kontekst povijesnih zbivanja u granicama Hrvatske u drugoj polovici 11. stoljeća. U radu se piše o razdoblju druge polovice 11. stoljeća, o. 1058., odnosno početka vladavine Petra Krešimira IV. pa sve do kraja stoljeća, odnosno dolaska dinastije Arpadovića na hrvatsko prijestolje, 1102. godine.

Prije Krešimirove vladavine, tijekom 11. stoljeća, sjeverozapadna granica između mađarskoga i hrvatskoga utjecaja u međurječju, može biti utvrđena prema položajima gradišta u Podravini i Posavini. Na području Podravine Govoreći o Podravini, to su gradišća kod Torčeca te između Kapela i Sveti Petar kod Ludbrega, a na području Posavine gradište kod Mrsunjskog luga kod broskog Stupnika.¹ S druge strane, postoji mogućnost da je Požeška kotlina bila prostor na kojem se prelamao mađarski i hrvatski utjecaj. U drugoj polovici 11. stoljeća, kralj Krešimir IV. daje Zvonimiru, tadašnjem slavonskom banu,² upravu nad sjeverozapadnim dijelom Hrvatskoga Kraljevstva. Krajem 11. stoljeća, hrvatski se dio međurječja našao pod ugarskom vlašću.

Istočna granica Hrvatskoga Kraljevstva tijekom 11. stoljeća bila je podložna promjenama zbog pritiska novonastalih okolnosti. Ovo područje međurječja, okruženo Savom i Dravom na sjeveru, na zapadu slavonskim gorama, a na istoku Dunavom, bilo je pod izravnim utjecajem hrvatske i ugarske vlasti.³ Utjecaj Ugarske vidljiv je iz pronađenog novca u današnjoj Slavoniji i Baranji koji datiraju iz 11. stoljeća, a u pitanju su srebrni denari Bele I. (1060-1063), Salomona (1063-1074) i Ladislava (1077-1095). Ugarski vladari tek su potkraj 11. stoljeća počeli snažnije organizirati svoju vlast na području sjeveroistočne Hrvatske.⁴

Područje Dalmacije bilo je izloženo stalnim mletačkim i bizantskim pokušajima osvajanja ovog prostora. Početkom 11. stoljeća dolazi do opadanja bizantske vlasti u Dalmaciji te slabljenja

¹ Hrvoje Gračanin i Silvija Pisak, „Sjeverozapadna Hrvatska u ranom srednjem vijeku“, u *Nova zraka u europskom svjetlu – hrvatske zemlje u ranome srednjem vijeku*, ur. Zrinka Nikolić Jakus (Zagreb: Matica hrvatska, 2015), 359-360.

² U historiografiji ga se uvriježilo smatrati slavonskim banom iako što se tiče samog naslova on to nije mogao biti u strogom smislu riječi.

³ Hrvoje Gračanin, „Sjeveroistočna Hrvatska u ranom srednjem vijeku“, u *Nova zraka u europskom svjetlu – hrvatske zemlje u ranome srednjem vijeku*, ur. Zrinka Nikolić Jakus (Zagreb: Matica hrvatska, 2015), 379.

⁴ *Isto*, 378.

hrvatske i mletačke moći. Iz ovog razloga dalmatinski su gradovi stekli pravo na vođenje vlastite politike.⁵ Nakon izdvajanja Dalmacije južno od Neretve (*Dalmatia Superior*) iz dotada formalno jedinstvene teme početkom 11. stoljeća, ono što je ostalo pod vlašću zadarskih stratega bili su primorski gradovi srednje i sjeverne Dalmacije. Godine 1069. Dalmacija se ponovno našla pod Hrvatskom upravom o čemu nam svjedoči podatak da se bizantski namjesnik sveo na pratnju Krešimira IV. Područje južne Dalmacije, tijekom druge polovice 11. stoljeća nalazi se na međi nekoliko političkih interesa. Promjenjiva vlast na ovim područjima ovisila je o vojnoj moći vladara pa se tako izmjenjuje vlast hrvatskog kralja, vladara Duklje te Normana.⁶

Godine 1070. Zvonimir je područje Meranije, dio Hrvatskog primorja i otoke Cres i Krk, vratio pod vlast hrvatskoga kralja. U Zvonimirovo vrijeme, Hrvatska gubi Bosnu koja se u to vrijeme prostirala na području između rijeke Vrbasa i Drine, prema sjeveru dopirala je do rijeke Spreče, a prema jugu do planinskih masiva Bjelašnice i Jahorine. Južnije, prostiralo se Zahumlje, tj. današnja Hercegovina.⁷ U razdoblju od 1081 – 1085. Zvonimir ratuje protiv Bizanta i Venecije kao papinski vazal. Po završetku rata, bizantski car Aleksije I. Komnen, mletačkom duždu V. Falieru dodjeljuje naslov kneza Dalmacije i daje mu prostor hrvatske obale na upravu. Hrvatsko je Kraljevstvo za vrijeme Zvonimira obuhvaćalo, čitav primorski pojas od rijeke Raše u Istri do ušća Neretve u more, jadranske otoke osim Korčule, Mljeta i Lastova koji su pripadali Zahumlju.⁸

⁵ Ivan Basić, „Sjeverna i srednja Dalmacija u ranome srednjem vijeku“, u *Nova zraka u europskom svjetlu – hrvatske zemlje u ranome srednjem vijeku*, ur. Zrinka Nikolić Jakus (Zagreb: Matica hrvatska, 2015), 453.

⁶ Ivan Majnarić i Kosjenka Laszlo Klemar, „Južna Dalmacija“ u *Nova zraka u europskom svjetlu – hrvatske zemlje u ranome srednjem vijeku*, ur. Zrinka Nikolić Jakus (Zagreb: Matica hrvatska, 2015), 475.

⁷ Mirko Marković, *Hrvatska u Zvonimirovo doba u okviru povijesno-geografske konstelacije* (Zagreb: Zbornik radova, Zvonimir – kralj hrvatski, Hazu, Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta sveučilišta u Zagrebu, 1997), 138.

⁸ Neven Budak, *Hrvatska povijest od 550. do 1100.* (Zagreb: Leykam international, 2019), 290.

3. PREGLED IZVORA I LITERATURE

Kao što je već navedeno, manjak izvora za proučavanje hrvatskoga ranog srednjeg vijeka, otežava povjesničarima analizu ovog razdoblja. Razlog malom broju izvora leži u slaboj pismenosti ljudi srednjega vijeka te malom broju sačuvanih izvora. Zbog loše produkcije tekstova i velikog gubitka građe očuvan je samo mali broj pisanih izvora za hrvatski rani srednji vijek. Osim pisanih izvora, medievisti se služe i materijalnim. Međutim, hrvatska arheologija dosad nije dala odgovore na sva pitanja povjesničara o životu ljudi na hrvatskom ranosrednjovjekovnom području.

Govoreći o izvorima, neizostavno djelo za proučavanje ranosrednjovjekovne hrvatske povijesti je djelo Tome Arhiđakona *Historia salonitana* i njezina dopuna *Historia salonitana maior*. Poznat je i ljetopis popa Dukljanina. O ovim se djelima u novije vrijeme često piše, raspravljajući se o njihovoj autentičnosti i nastanku.⁹ Kronika Tome Arhiđakona smatra se vrlo vrijednom za općeeuropsku povijest. U novije vrijeme, sve se više pažnje u historiografiji pridaje hagiografskim izvorima, ali oni nisu izvještaji o političkoj povijesti, već su važni za povijest religioznosti i mentaliteta.

Tijekom 20. stoljeća, najveću pozornost izazvale su vladarske isprave iz razdoblja hrvatskoga ranog srednjeg vijeka. Iz vremena druge polovice 11. stoljeća, postoje isprave Petra Krešimira IV., njih četrnaest te deset isprava kralja Dmitra zvonimira i tri isprave kralja Stjepana II. Navedene isprave nisu sačuvane u originalnom obliku, već su prepravljane, prepisane ili su krivotvorine. Iz navedenih razloga, povjesničari ih ne mogu sa sigurnošću koristiti kao izvore za proučavanje povijesti druge polovice 11. stoljeća u Hrvatskome Kraljevstvu, već ih moraju pomno analizirati i ustrditi što je u njima autentično, a što ne.¹⁰

Hrvatski se povjesničari, razdobljem ranog srednjeg vijeka, intenzivnije počinju baviti u 19. stoljeću. Kada se govori o hrvatskoj historiografiji, treba spomenuti Ivana Kukuljevića Sakcinskoga (1816.-1889.). On se aktivno bavio skupljanjem dokumenata, dostupnih izvora za hrvatsku povijest. Njegov rad slijedio je i Franjo Rački (1828.-1894.), koji je ujedno bio i Kukuljevićev učenik. Svoj doprinos hrvatskoj historiografiji pružio je šezdesetih godina 19.

⁹ Budak, *Hrvatska povijest od 550. do 1100.*, 19.

¹⁰ Mirjana Matijević Sokol, *Zvonimir u diplomatskim izvorima* (Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Kolor klinika, 2014), 9.

stoljeća.¹¹ Svojim radom, s ciljem da prikupi dosta izvora za hrvatsku povijest, Rački je postavio temelj moderne hrvatske historiografije. Rački u svom djelu *Nutarnje stanje Hrvatske prije XII. stoljeća*, obrađuje politički, kulturni, gospodarski i vjerski život hrvatskoga naroda do kraja 11. stoljeća.¹²

Pitanjima kronologije hrvatskih vladara bavili su se Tadija Smičiklas u prvom dijelu *Poviesti hrvatske*,¹³ Vjekoslav Klaić te Ferdo Šišić. Smičiklaševo djelo *Poviesti hrvatske*, prvi je pregled hrvatske povijesti, objavljenoga u dvije knjige. Knjiga je pisana u skladu koncepcije Franje Račkoga o historiografiji, o tome svjedoči i njegova izjava *Pisao sam ovu knjigu s ljubavi kako ištu zakoni historijske umjetnosti za narodnu povijest*.¹⁴

Klaićev nasljednik, Ferdo Šišić (1869.-1940.), slagao se s njegovom misli kako povijesno kretanje reguliraju zakoni. Smatrao je kako se historija treba usmjeriti na pojedinca koji potiče određene događaje. Najpoznatije Šišićevo djelo, *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara* iz 1990., donosi prikaz njegova razmišljanja o hrvatskom ranom srednjem vijeku.¹⁵ Kroz dug period, njegovo djelo bilo je temeljno djelo za proučavanje hrvatskoga ranog srednjeg vijeka. Danas, povjesničari Šišićevu kronologiju hrvatskih vladara uzimaju s oprezom, odnosno s manjim ispravkama pa ju kao takvu, možemo pronaći i kod Nade Klaić, Ive Goldsteina, Tomislava Raukara te Nevena Budaka.¹⁶

Od suvremenih hrvatskih povjesničara koji su se bavili ovim razdobljem na početku treba spomenuti Nadu Klaić. Kroz svoj rad, Nada Klaić kritizirala je rad brojnih povjesničara, među kojima se našao i njezin djed, Vjekoslav Klaić. Njezin je opus iznimno širok, brojne teme i pitanja, kritička analiza izvora samo su neke od tema kojima se bavila. Vrlo su poznata i njezina

¹¹Mario Strecha, *O nastanku i razvoju moderne hrvatske historiografije u 19. stoljeću* (Filozofski fakultet Zagreb, 2005), 104.

¹²Franjo Rački, *Nutarnje stanje Hrvatske prije XII. stoljeća* (Golden Marketing – tehnička knjiga, Zagreb, 2009.)

¹³Tadija Smičiklas, *Poviest hrvatska. Od najstarijih vremena do godine 1526.*, 1. dio (Zagreb: Matica hrvatska, 1882), 178-237.

¹⁴Strecha, *O nastanku i razvoju moderne hrvatske historiografije u 19. stoljeću*, 110.

¹⁵Ferdo Šišić, *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara* (Zagreb: Školska knjiga, 1990), 317-363; 376-474.

¹⁶Nada Klaić, *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*, 2. izd. (Zagreb: Školska knjiga, 1975), 221-334.; Ivo Goldstein, *Hrvatski rani srednji vijek* (Zagreb: Novi Liber i Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 1995), 197-203; 253-304; 332-343.; Tomislav Raukar, *Hrvatsko srednjovjekovlje: prostor, ljudi, ideje* (Zagreb: Školska knjiga i Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu, 1997), 26-42. Budak, *Hrvatska povijest od 550. do 1100.*, 202-207.

djela *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku* (1971) te *Izvori za hrvatsku povijest do 1526. godine* (1972).¹⁷ U navedenim knjigama prikazani su diplomatski izvori za proučavanje hrvatskog ranog srednjeg vijeka te prikaz političkih, društvenih i gospodarskih prilika navedenog razdoblja.

Govoreći o hrvatskom ranom srednjem vijeku, potrebno je i spomenuti hrvatskoga povjesničara Ivu Goldsteina, autora knjige *Hrvatski rani srednji vijek* iz 1995. godine.¹⁸ U knjizi autor daje prikaz cjelovite povijesti hrvatskoga naroda, slično kako je učinila i Nada Klaić u svojoj knjizi *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*.

Uz imena suvremenih hrvatskih medievista, potrebno je spomenuti i Tomislava Raukara, autora knjige *Hrvatska povijest srednjeg vijeka* (2006.), zajedno u suradnji s Nevenom Budakom.¹⁹ Ova je knjiga kompilacija poglavlja Budakove knjige *Prva stoljeća Hrvatske* i Raukarove knjige *Hrvatsko srednjovjekovlje*. Knjiga se smatra klasikom hrvatske historiografije jer prikazuje povijest Hrvata od etnogeneze do kraja srednjeg vijeka.

Neven Budak potpisuje i knjige *Hrvatska povijest od 550. do 1100.* te *Prva stoljeća Hrvatske*²⁰ u kojima se osvrće na razdoblje hrvatskog ranog srednjeg vijeka. Razdoblje druge polovice 11. stoljeća zastupljeno je u knjizi u poglavljima o političkom, društvenom, gospodarskom i vjerskom aspektu Hrvatskoga Kraljevstva. Također, Budak na kraju svakog poglavlja daje i popis literature koji znatno pomaže pri daljnjem istraživanju pojedine teme.

Godine 2015., Matica hrvatska objavila je novi svezak edicije *Povijest Hrvata*, pod nazivom *Nova zraka u europskom svjetlu. Hrvatske zemlje u ranom srednjem vijeku (oko 550 – oko 1100)*,²¹ urednice Zrinke Nikolić Jakus. Knjiga je podijeljena na tri dijela. Prvi dio obuhvaća temeljne razvojne sastavnice povijesti Hrvata u ranom srednjem vijeku, drugi opisuje regionalnu povijest toga vremena, a treći prikazuje Hrvatsku u međunarodnom kontekstu. Također, nakon svakog poglavlja dat je i popis izvora i literature.

¹⁷ Nada Klaić, *Izvori za hrvatsku povijest do 1526. godine* (Zagreb: Školska knjiga, 1972).

¹⁸ Njegova knjiga naišla je na brojne kritike među kojima su se našle i kritike Nevena Budaka koji Goldsteinu zamjera nepoznavanje literature i donošenje krivih zaključaka. S druge strane, Goldstein smatra kako Budak omalovažava njegov rad. Njihova diskusija još uvijek traje.

¹⁹ Neven Budak, Tomislav Raukar, *Hrvatska povijest srednjeg vijeka* (Zagreb: Školska knjiga, 2006).

²⁰ Budak, *Prva stoljeća Hrvatske* (Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 1994).

²¹ *Nova zraka u europskom svjetlu – hrvatske zemlje u ranome srednjem vijeku*, ur. Zrinka Nikolić Jakus (Zagreb: Matica hrvatska, 2015).

4. HRVATSKO KRALJEVSTVO UOČI 1058. GODINE

Za početak, vrlo je važno poznavati unutarnje stanje u Hrvatskom Kraljevstvu u 11. stoljeću. Prijelaz iz 10. u 11. stoljeće obilježen je dinastičkim sukobima u Hrvatskome Kraljevstvu. Krajem 10. stoljeća, u Hrvatskoj još uvijek nije zaživjelo načelo nasljeđivanja prijestolja, a banovi su imali značajnu ulogu u političkom životu. To je vidljivo u slučaju ubojstva Miroslava, na čije mjesto dolazi njegov mlađi brat Mihael Krešimir II. uz potporu bana Pribine, zajedno s kojim podiže ustanak. Ovaj dinastički sukob znatno je oslabio Hrvatsku. Za vrijeme vladavine Stjepana I. Držislava (o. 969. – o. 997.) nastavljaju se dinastički sukobi. Svjestan opasnosti koju sa sobom nosi neriješenost pitanja nasljeđivanja prijestolja, Držislav za vremena svog života imenuje za svog suvladara jednog od trojice svojih sinova, najstarijeg sina Svetoslava. Nakon očeve smrti, trojica su braće zaratila za prijestolje. Mlađa braća Krešimir i Gojslav, pobunili su se protiv Svetoslava.²² Budući da nije mogao pružiti otpor, Svetoslav odlazi u Trogir u kojem je dočekao dolazak mletačke mornarice.

Na prijelazu iz 10. u 11. stoljeće kao suparnik Hrvatske na Jadranu javlja se Venecija. Od 10. stoljeća, Venecija jača svoj utjecaj na sjevernom Jadranu, ali i duž jadranske obale, što se nastavilo i u razdoblju 11. stoljeća. Glavni nositelji mletačkog uspona, bili su pripadnici obitelji Orseolo. Važno je izdvojiti Petra II. Orseola koji je vještom diplomacijom osigurao pristanak Bizanta da napadne dalmatinske gradove da se pokore mletačkoj vlasti. Njegov politički položaj bio je vrlo jak. Naime, car Oton III. bio je krsni sin njegovu sinu, a rodbinskim je vezama bio povezan i s bizantskim dvorom, kasnije i s Arpadovićima i Trpimirovićima. Uz pristanak obaju carstava, godine 1000. Petar II. Orseolo pokreće pohod na Dalmaciju. Povod je bio želja Mlečana da se odloboda od plaćanja danka hrvatskome vladaru.²³

Pohod je bio vrlo uspješan. Ovim pothvatom svi gradovi od Osora do Dubrovnika priznali su Petrovu vlast, čime on preuzima titulu vojvode Dalmacije. Na moru Mlečani i dalje grade svoju dominaciju. Za vrijeme Dominika Contarinija, poboljšavaju se odnosi s Ugarskom i Bizantom. Dalmacija u tom periodu nije djelovala kao cjelina, kvarnerski su otoci bili zasebno područje pod mletačkom vlasti, a Gornja Dalmacija imala je svoju samoupravu. Njezino odvajanje, prema zapisima cara Konstantina započelo je još u 10. stoljeću, a presudni se trenutak odvio na

²² Birin Ante, „Pregled političke povijesti Hrvata u ranom srednjem vijeku“ u *Nova zraka u europskom svjetlu – hrvatske zemlje u ranome srednjem vijeku*, ur. Zrinka Nikolić Jakus (Zagreb: Matica hrvatska, 2015.), 56.-58.

²³ Budak, *Hrvatska povijest od 550. do 1100.*, 227.

početku 11. stoljeća, u vrijeme Simuilovih osvajanja na Balkanu. Nakon odvajanja Gornje Dalmacije i kvarnerskih otoka, središnja je Dalmacija gradila svoj odnos s Bizantom i hrvatskim vladarom.²⁴

Za vrijeme vladavine Krešimira III. (o. 1000. – o. 1030.) politička moć Hrvatske bila je oslabljena. S obzirom na okruženje i težnje susjednih zemalja za osvajanjem Dalmacije i dijelova Hrvatske, kralj je imao ograničenu mogućnost djelovanja na vanjskopolitičkom planu.²⁵ Kako bi zadržali dobre odnose s bizantskim carem, braća Krešimir i Gojslav priznali su bizantskog cara za svog gospodara zbog čega ih je on odlikovao naslovom patricija. S druge strane, odnosi s Venecijom nisu bili dobri. Dvadesetih godina odvijale su se žestoke borbe između Hrvatske i Dalmacije jer je Krešimir III. silom želio zauzeti Zadar i preoteti ga Mlecima. Budak navodi kako isprave u kojima se navodi strateg Dalmacije u Zadru, tridesetih godina 11. stoljeća, potvrđuju da Venecija više nije imala vlast nad Zadrom.²⁶

Nakon smrti cara Bazilija II. (1025) i konačnog pada Orseola (1026), popušta bizantsko – mletački pritisak. U takvim okolnostima, na hrvatsko prijestolje dolazi Krešimirov sin, Stjepan I. (o. 1030 – o. 1058). Napreduje odnos između Hrvatske i Katoličke Crkve, uz Stjepanova nastojanja za osnivanjem biskupije koja je bila svojevrсна nasljednica nekadašnje Ninske biskupije.²⁷ Ne postoji puno podataka i povijesnih izvora koji bi nam pobliže opisali i prikazali njegovu vladavinu. Svjedočanstva o njegovu životu i vladavini sačuvani su ponajprije u ispravama njegovog sina Petra Krešimira IV.. Stjepan I., ostao je upamćen kao sposoban vladar koji je osigurao smirivanje političke situacije u hrvatskim zemljama te stanje mira. Uspio je vratiti vlast nad Zadrom. 1040. godine. Kninski je biskup nosio titulu *episcopus Chroatensis*, odnosno hrvatski biskup. Također, vodio je vrlo dobru vanjsku politiku, pomažući susjednim zemljama u njihovim ratovima.²⁸ Posvetio se obnovi hrvatske pomorske snage, trgovine i gospodarstva. U njegovo vrijeme uspon su doživjeli gradovi Knin, Split, Zadar i Biograd, ali i gradovi u Slavoniji. Promjena se događa 1046. godine kada iz Ugarske bježi kralj Petar Mlečanin, koji je bio nećak Stjepana I. Stjepan nakon toga počinje ratovati po Ugarskoj. To su iskoristili Mlečani kako bi ponovno zauzeli dalmatinske gradove. Nakon smrti Stjepana I. u

²⁴ Birin, *Pregled političke povijesti Hrvata u ranom srednjem vijeku*, 58.

²⁵ *Isto*, 58.

²⁶ Budak, Raukar, *Hrvatska povijest srednjeg vijeka*, 130.

²⁷ Birin, *Pregled političke povijesti Hrvata u ranom srednjem vijeku*, 60.

²⁸ Budak, Raukar, *Hrvatska povijest srednjeg vijeka*, 132.

Hrvatskom se kraljevstvu ponovno javljaju nemiri. Prijetnja unutarnjoj stabilnosti kraljevstva bio je sukob Stjepanovih sinova, Petra Krešimira i Gojslava.²⁹

²⁹ Budak, Raukar, *Hrvatska povijest srednjeg vijeka*, 132.

5. PETAR KREŠIMIR IV. I DMITAR ZVONIMIR

Vladavina Petra Krešimira IV. i Dmitra Zvonimira, obilježila je drugu polovicu 11. stoljeća u Hrvatskome Kraljevstvu. Kroz aspekte vladavine dvojice navedenih hrvatskih kraljeva, najbolje se može razumijeti zbog čega je Hrvatska u tom vremenu na svom vrhuncu. Njihova vladavina, od šezdesetih do devedesetih godina 11. stoljeća, obilježena je međunarodnim, društvenim i gospodarskim procvatom. Dobro unatarnje stanje, omogućilo je razvoj dobrih odnosa sa susjednim zemljama, ponajprije sa Svetom Stolicom. Upravo zbog dobrih odnosa koje su negovali kao i svoji prethodnici, Krešimir i Zvonimir imali su u papi saveznika koji se zalagao za hrvatske vladare u međunarodnim odnosima sa susjednim zemljama. Počevši od organizacije vlasti u kraljevstvu s kraljem na čelu pa sve do međunarodnih i crkvenih odnosa koje su hrvatski kraljevi negovali tijekom svoje vladavine, jasno je vidljiv razlog političkog, društvenog i gospodarskog procvata Hrvatske u drugoj polovici 11. stoljeća.

Nakon smrti kralja Stjepana I.,³⁰ na prijestolje dolazi njegov sin Petar Krešimir IV. U historiografiji postoje podijeljena mišljenja oko godine krunidbe Krešimira IV. s obzirom da ne postoji podatak u izvorima koji bi dao točnu godinu početka njegove vladavine. Nije u potpunosti niti jasno što se u Hrvatskoj događalo nakon Stjepanove smrti, ali postoji pretpostavka da je između Stjepanovih sinova došlo do sukoba koji je rezultirao smrću Gojslava, Krešimirova brata. Osumnjičen za bratovo ubojstvo, Krešimir se morao pravdati pred papinim izaslanikom koji odbacuje optužbe protiv njega te Krešimir započinje svoju vladavinu.

Točna godina Krešimirove smrti nije poznata. Poznat je podatak da se pred kraj svoje vladavine sukobio s Normanima na Jadranu, 1075. godine.³¹ Normani, pristaše Bizanta, napali su Krešimira i njegovu vojsku s morske strane. S obzirom da su se bavili gusarstvom, nije u potpunosti jasno zašto su ušli u sukob s Hrvatima, ali pretpostavka je da su željeli novčano zaraditi s obzirom da je u tom vremenu Hrvatsko Kraljevstvo na vrhuncu svog gospodarskog napretka.³² Nakon provale, Krešimir je postao normanski zarobljenik. S Normanima sklapa nagodbu kojom pristaje im dati Biograd, Nin, Split, Zadar i Trogir te Dalmacija prestaje biti cjelovito područje. Nakon sukoba s Normanima uslijedio je sukob s Mlečanima koji je rezultirao zauzimanjem dalmatinskih gradova Splita, Trogira, Biograda i Zadra od strane

³⁰ Prema Budaku, Stjepana Držislava bi trebalo smatrati Stjepanom I., ali ovakvo imenovanje prihvaća većina hrvatskih povjesničara

³¹ Budak, *Prva stoljeća Hrvatske*, 45.

³² Goldstein, *Hrvatski rani srednji vijek*, 399.

Mlečana.³³ Unatoč tome, Krešimir je tijekom svoje vladavine učinio je ono što niti jedan hrvatski vladar prije njega nije, uspio je sjediniti Dalmaciju s Hrvatskom i na taj način teritorijalno proširiti kraljevstvo do granica u kojima se nikad prije nije nalazilo.³⁴

Još za vladavine Petra Krešimira IV., Dmitar Zvonimir upravljao je kao ban sjevernom Hrvatskom, stekavši zasluge pripajanjem dijelova bizanstske Dalmacije Hrvatskoj, Zvonimir je poslije Krešimirove smrti naslijedio hrvatsko prijestolje. Krunidba novog kralja održala se u crkvi sv. Petra i Mojsija u Solinu. Zna se da su prije Zvonimirove krunidbe održani crkveni sabor u Splitu te crkveni sabor u Solinu koji je održan 1076. godine te se zbog toga smatra kako je Zvonimir okrunjen 1076. godine. Također, povjesničari smatraju da je do krunjenja došlo 8. listopada 1076. godine, na dan sv. Demetrija jer je Zvonimirovo drugo ime Dmitar (Demetar). Sam datum potvrđuje i datum potvrde Trpimirove i Muncimirove isprave, u kojoj se navodi datum 9. listopada kao dan nakon krunidbe.

5.1. Organizacija vlasti

U razdoblju ranosrednjovjekovne Hrvatske, najviši upravni položaj u državi imao je vladar. Obnašao je dužnost zapovjednika vojske, zakonodavstva i sudstva. Glavna zadaća vladara bila je očuvanje pravde i mira u državi te izdavanje zakona po uzoru na rimske careve.³⁵

Kralj vrši položaj vrhovnoga sudca u Hrvatskome Kraljevstvu. Sudačka uloga vladara vrlo je dobro dokumentirana, ali nisu sačuvani nikakvi tragovi zakonodavne djelatnosti.³⁶ Većina isprava u kojima se pisalo o zakonodavnim osnovama kraljevske vlasti nije autentična. S druge strane, svjedočanstva o sudskim procesima na kraljevu dvoru, vrlo su česta u 11. stoljeću. Godine 1070. zabilježen je spor koji se vodio na dvoru kralja Petra Krešimira IV. između trojice muškaraca. Radovan, unuk Veljakov, želio je pokloniti svoj posjed u Suhovarama samostanu sv. Kreševana, a tome su se protivili lučki župan Vekemir i tepčija Boleslav.³⁷ Osim kralja i

³³ Budak, *Prva stoljeća Hrvatske*, 45.

³⁴ Šišić, *Povijest Hrvata: Pregled povijesti hrvatskog naroda 600.-1526.-prvi dio*, 146.-147.

³⁵ Damir Karbić, „Razvoj političkih ustanova“, u *Nova zraka u europskom svjetlu – hrvatske zemlje u ranome srednjem vijeku*, ur. Zrinka Nikolić Jakus (Zagreb: Matica hrvatska, 2015), 99.

³⁶ *Isto*, 100.

³⁷ Damir Karbić i Branka Grbavac „Pravo i pragmatična pismenost“ u *Nova zraka u europskom svjetlu – hrvatske zemlje u ranome srednjem vijeku*, ur. Zrinka Nikolić Jakus (Zagreb: Matica hrvatska, 2015), 245.

njegovih izravnih predstavnika sudačku su ulogu vršile i niže funkcije vlasti. Sudačka je vlast pripadala vrhovnoj svjetovnoj vlasti te je tu dužnost u gradovima obavljao prior. Godine 1092. zabilježena je presuda zadarskog priora Drage u sporu između Vekenege i rodbine njezina pokojnog muža Dobroslava.³⁸ Sudačku funkciju mogli su obavljati i župani u svojim županijama.

Državna dužnost ispod vladara bila je dužnost bana. Smatra se da su u razdoblju 11. stoljeća u isto vrijeme, postojala dva bana, Gojčo i Zvonimir, pri čemu je prvi bio nadležan za Hrvatsku, a drugi za Slavoniju, ali izvori ne potvrđuju ovu pretpostavku. Jedini izvor koji svjedoči o više banova, njih sedam, u Hrvatskoj je pripis Supetarskom kartularu, nastao u 14. stoljeću. Prvi je spomen Zvonimira kao bana iz 1064. godine, a potječe iz ljetopisa Ivana Arhiđakona Goričkog (14. st.), koji Zvonimirovu vlast nad Slavonijom tumači kao miraz njegove žene kraljice Jelene. Vrlo je teško reći što je bio sadržaj naslova bana. U historiografiji je uglavnom prihvaćena pretpostavka da se radi o oznaci nekog bogatog i moćnog s obzirom na je titula izvedenica iz riječi mongolsko – turske riječi *bajan*, koja označava moć i bogatstvo.³⁹

Uz položaj bana, spominje se titula hercega (*dux*). Ovaj je naslov nosio član kraljevske kuće i čini se da je on pripadao prijestolonasljedniku. Herceg je u Hrvatskome Kraljevstvu imao određeno područje pod svojom vlašću. Prva osoba koja je nosila ovu titulu bio je nećak Petra Krešimira IV., Stjepan. Godine 1066. zabilježen je kao *dux noster* u kraljevskoj ispravi. U slučaju Zvonimirovih isprava, njegova zavjernica u svom prvom dijelu koji se odnosi na razdoblje prije krunidbe, sadrži klasičnu formulu *dei gratia*, uz naslov hercega Hrvatske i Dalmacije (*Chroatie Dalmatieque dux*), da bi u drugom dijelu nakon krunidbe postao kralj *dei gratia et apostolice sedis dono*. Kratka devocijska formula *gratia dei* nalazi se u njegovoj darovnici splitskoj Crkvi za Konjuštinu te darovnici sv. Stjepanu de Pinis.⁴⁰

Na kraljevom dvoru postojao je niz dvorskih službenika iz redova elite. Gotovo sve dvorske funkcije iz razdoblja Petra Krešimira IV. imaju svoje hrvatske nazive, iako ponekad s latinskim prijevodima: tepčija, djed, rizar, posteljničnik, vinotoč, psar, ubrusar, štitonoša, vladar, sokolar i dr. Ne zna se radi li se o dvorskim funkcijama, ali smatra se, s obzirom na spominjanja u kraljevskim ispravama, da jesu dvorske funkcije. Županijama su upravljali župani, a njihovi su se pomoćnici nazivali podžupanima. Nakon njih, u hijerarhiji nalazili su se satnici. Uz njihove

³⁸ Karbić i Grbavac, *Pravo i pragmatična pravna pismenost*, 245.

³⁹ Karbić, *Razvoj političkih ustanova*, 110.-111.

⁴⁰ *Isto*, 112.

naslove obično nisu zabilježene i teritorijalne odrednice, ali se može naslutiti iz konteksta isprave u kojoj se spominju. Kraljevska se vlast pretežito oslanjala na potporu velikaša. Gradski načelnik imao je vodeću ulogu u upravljanju gradom, a najznačajniji među njima bio je zadarski načelnik koji se zvao strateg ili katapan. Njegova funkcija bila je, između ostaloga, posredovanje između kralja i gradskih općina.⁴¹

Uz kralja, na kraljevskom dvoru, vladarsku su ulogu imale i kraljice. Jedina poimenice poznata kraljica iz 11. stoljeća, Zvonimirova je supruga Jelena, sestra ugarskog kralja Ladislava. Jelenino ime zabilježeno je u ispravama i natpisima pod latinskim imenom *Helena*. Uz Zvonimira, Jelena se spominje kao darovateljica zemlje te svjedokinja Zvonimirove darovnice splitskoj Crkvi za Cetinu 1078. godine.⁴² Zajedno sa Zvonimirom i sinom Radovanom svjedočila je i odlasku hercega Stjepana u samostan sv. Stjepana de Pinis. Jeleni se pripisuje iznimna važnost pri prijenosu vlasti na Arpadoviće.

5.2. Međunarodni položaj Hrvatske u drugoj polovici 11. stoljeća

Kao i u ranijem razdoblju, tijekom druge polovice 11. stoljeća, Hrvatska se nalazila na razmeđi geopolitičkih interesa velikih sila u susjedstvu. Prije svega dvaju carstava te Svete Stolice, ali i Venecije te normanskih i ugarskih vladara. Bizantsko Carstvo u Hrvatskoj, u drugoj polovici 11. stoljeća, traži oslonac u borbi protiv Bugara. Opasnost koju je početkom 11. stoljeća započeo bugarsko – makedonski car Samuilo napadom na bizantsku Dalmaciju, uzdrmala je bizantsku vlast na tom prostoru. U tom vremenu jača mjesna elita koja i dalje dobiva ključna imenovanja od carskoga dvora. Zadarska obitelj Madijevaca primjer je takvog razvoja. Nikola, član obitelji Madijevaca, 1064/1065. spominje se kao zadarski prior i strateg.⁴³ U Dubrovniku je bizantska vlast bila jača nego u dalmatinskim krajevima.

⁴¹ Karbić, *Razvoj političkih ustanova*, 117.

⁴² *Isto*, 108.

⁴³ Hrvoje Gračanin, „Bizant na hrvatskom prostoru u ranom srednjem vijeku“ u *Nova zračenja u europskom svjetlu – hrvatske zemlje u ranome srednjem vijeku*, ur. Zrinka Nikolić Jakus (Zagreb: Matica hrvatska, 2015), 509.

Vladajući slojevi u gradovima uspostavili su samoupravnu vlast i nije im odgovaralo da budu pod vlašću hrvatske ili mletačke uprave, već dalekog Bizanta jer je on poštivao lokalnu samoupravu. Hrvatski su vladari od sredine 11. stoljeća pokušavali Dalmaciju podvrgnuti hrvatskoj vlasti ili barem neke njezine dijelove. Postupno ostvarivanje utjecaja hrvatskoga vladara na području Dalmacije, za Bizant je predstavljalo raspadanje teme. Mali broj izvora govori o hrvatskom osvajanju bizantske Dalmacije stoga je vrlo teško opisati tijek procesa, može se samo reći da je bio vrlo spor. Do 1069. godine, određena prava nad Dalmacijom imali su hrvatski kraljevi, iako se i dalje smatralo da prostor pripada Bizantu. Gradovi bizantske Dalmacije još neko su vrijeme datirali svoje isprave po carevima, ali se u Osoru u sedamdesetim godinama 11. stoljeća uz cara, pojavljivalo i ime hrvatskoga kralja. Međutim, tadašnje stanovništvo nije olako prihvatilo vlast hrvatskoga kralja. Petar Krešimir 1060. prvi puta u nekoj povelji tvrdi da vlada Dalmacijom, odnosno naziva svoje kraljevstvo *Hrvatska i Dalmacija*.⁴⁴ Titula vladara označavala je i jedinstveni upravno-politički teritorij. U darovnici za otok Maun, 1069. godine, Jadransko more naziva *našim dalmatinskim morem*.

Hrvatski kraljevi nisu držali vlast u svakom dijelu Dalmacije. Lokalni moćnici nisu dozvolili preveliko uplitanje ni bizantske ni hrvatske vlasti u njihove poslove. Bizantska vlast čvrsto se osjećala na području južno od Neretve. Krajem 11. stoljeća dolazi do ponovnog bizantskog zauzimanja dalmatinskih gradova, ali bizantska uprava u njima nije obnovljena.⁴⁵

U 11. stoljeće značajne su i veze hrvatskih kraljeva sa Svetim Rimskim Carstvom. Odnos Hrvatske i Carstva, svjedoči o hrvatskoj uključenosti u političko – diplomatska zbivanja u zapadnoj Europi. Drugu polovicu 11. stoljeća obilježio je sukob između pape Grgura VII. (1073-1085) i cara Henrika IV. (1056-1105). Za vrijeme pape Nikole II. (1059-1061) pojavljuju se reformisti koji traže novi način izbora pape, oslobođen utjecaja cara. Ovim postupkom pogoršani su odnosi s njemačkim episkopatom i tamošnjim reformistima koji su izabrali protupapu Honorija II., a raste i utjecaj Henrika IV. Odras ovih događanja vidljiv je i na hrvatskom prostoru, u primjeru istarskog markgrofa Ulrika Weimar-Orlamunde potkraj 60-ih godina 11. stoljeća na sjevernom području vlasti hrvatskoga vladara. Naime, ubrzo nakon što je postavljen za istarskog markgrofa od strane Henrika IV., raste Ulrikova utjecaja, o kojem svjedoči carska darovnica iz 1064. kojom je dobio dvadesetak posjeda u Istri. U to vrijeme jača

⁴⁴ Ivo Goldstein. *Hrvati, hrvatske zemlje i Bizant* (Zagreb: Filozofski fakultet u Zagrebu, 2003), 34.-35.

⁴⁵ *Isto*, 36.

hrvatski utjecaj na Kvarneru, Primorju i dijelom Istre, što je vjerojatno dovelo do njihovog otvorenog sukoba.⁴⁶

Uz Carstvo, treba istaknuti i normanska vojvodstva na jugu Apeninskog poluotoka koja napadaju papinske posjede te dalmatinske gradove. S hrvatskim kraljem Petrom Krešimirom IV. ušli su u sukob, ali bili su saveznici Dmitra Zvonimira.⁴⁷ Dmitar Zvonimir u sukobu pape i cara izabrao je stati na papinu stranu. O tome nam svjedoči i situacija Ulrikovim mlađim bratom knezom Vecelinom koji je želio osvojiti područja pod Zvonimirovom vlasti. Papa ga 1079. godine upozorava da ne napada Zvonimira i time potvrđuje dobar odnos pape i Hrvatskoga Kraljevstva.

Tijekom druge polovice 11. stoljeća, dolazi do prekretnice u povijesti papinstva i reforme nakon Crkvenoga raskola 1054. godine. Hrvatski kraljevi svoju su naklonost dali papi i Katoličkoj Crkvi s kojom su gradili dobre odnose od razdoblja hrvatske kneževine. Za uspjeh crkvenih reformi u Hrvatskoj bila je važna vladareva uloga, s obzirom da se hrvatski prostor nalazio na razmeđi između Bizanta i zapadne Europe. Osobito je važan odnos između pape Grgura VII. i hrvatskoga kralja Dmitra Zvonimira. S obzirom da je okrunio Zvonimira, papa ga je na taj način obvezao na provođenje reformi i vjernost Crkvi, a zauzvrat Zvonimir je imao papinu zaštitu. Za reformu, papa je osigurao potporu hrvatskog vladara, ponajprije Petra Krešimira IV., a zatim i Zvonimira.⁴⁸

Osim Rimskog Carstva i Bizanta, prijetnja Hrvatskog Kraljevstva bila je i Mletačka Republika. Nakon pohoda Otona Orseola, u prvoj polovici 11. stoljeća, Dalmacija je podijeljena na dva dijela. Kvarnerski otoci našli su se pod mletačkom vlašću, Gornja je Dalmacija bizantska tema sa sjedištem u Dubrovniku kojom uz carevo odobrenje, upravljala i Venecija. Međutim, to je razdoblje nemira u Mletačkoj Republici uzrokovanih borbama među uglednim obiteljima za vlast. Mletačke tenzije za osvajanjem Dalmacije bile su prekinute u vrijeme vladavine Petra Krešimira IV. Dalmatinski katepan Lav spominje se kao Krešimirova pratnja 1069. godine što znači da je hrvatski kralj držao upravu nad Dalmacijom. Zvonimir je vodio uspješnu

⁴⁶ Ivan Majnarić, „Karolinško, Otonsko i Sveto Rimsko Carstvo“ u *Nova zraka u europskom svjetlu – hrvatske zemlje u ranome srednjem vijeku*, ur. Zrinka Nikolić Jakus (Zagreb: Matica hrvatska, 2015), 527.

⁴⁷ *Isto*, 528.

⁴⁸ Ivan Majnarić, „Papinstvo“ u *Nova zraka u europskom svjetlu – hrvatske zemlje u ranome srednjem vijeku*, ur. Zrinka Nikolić Jakus (Zagreb: Matica hrvatska, 2015), 544.

politiku na istočnom Jadranu, nazivajući sebe *kraljem Hrvatske i Dalmacije te kraljem Hrvata*.⁴⁹

Nakon Zvonimirove smrti, situacija na hrvatskom prostoru se mijenja. Mlečani iskorištavaju borbe za hrvatsko prijestolje kako bi povratili svoju vlast u dalmatinskim gradovima. Za tamošnje stanovništvo, mletačka vlast činila se bolja od stanja bezvlašća, stoga nije trebalo puno vremena da Mlečani povrate vlast u dalmatinskih gradovima. Tijekom više stoljeća (12-15) grad Zadar bio je glavna meta mletačkih osvajanja. Zadar je, više od ostalih dalmatinskih gradova, vodio stalnu borbu za svoju političku i gospodarsku samostalnost, odupirući se mletačkoj prevlasti. Mlečani su željeli zagospodariti strateški važnim istočnojadranskim obalnim središtima od Istre do Boko kotorske, no u tome će ih tijekom 11. stoljeća sprječavati hrvatski kraljevi.

Prostor sjevernih hrvatskih zemalja, međurječja Save i Drave, bio je ugrožen od strane Ugarske. Mađarska i hrvatska historiografija zastupaju različita gledanja o političkoj pripadnosti ovih krajeva u razdoblju druge polovice 11. stoljeća. U mađarskoj se historiografiji srednjovjekovna Slavonija, odnosno cijeli prostor međurječja, smatra dijelom Ugarske tijekom srednjeg vijeka. S druge strane, hrvatska historiografija zastupa teoriju da su krajevi između Save i Drave bili pod vlasti hrvatskoga kralja.⁵⁰ Dmitar Zvonimir sjevernom Hrvatskom upravljao je gotovo samostalno. Kako bi osigurali dobre veze sa Zvonimirom, sinovi kralja Bele I., Gejza I. i Ladislav udaju svoju sestru Jelenu za Zvonimira. U drugoj polovici 11. stoljeća, na ugarskom se prijestolju nalazi Ladislav. Za vrijeme njegove vladavine, u Ugarskoj vlada unutarnja stabilnost koja će Ladislavu omogućiti pohod na Hrvatsku. Nakon Zvonimirove smrti, pod izlikom zaštite sestre Jelene, Zvonimirove udovice, Ladislav je prešao Dravu i ušao u Hrvatsku bez većeg otpora. Ubrzo osvaja velik dio Slavonije, što bi moglo značiti da je došao i do mora.⁵¹

⁴⁹ Majnarić, „Papinstvo“ u *Nova zraka u europskom svjetlu – hrvatske zemlje u ranome srednjem vijeku*, 556.

⁵⁰ Zrinka Nikolić Jakus, „Ugarska“ u *Nova zraka u europskom svjetlu – hrvatske zemlje u ranome srednjem vijeku*, ur. Zrinka Nikolić Jakus (Zagreb: Matica hrvatska, 2015), 621.

⁵¹ *Isto*, 623.

5.3. Crkva i hrvatski kraljevi

Sredina 11. stoljeća vrijeme je crkvenoga raskola (1054.), podjele između zapadne i istočne Crkve.⁵² Područje Hrvatske i Dalmacije zahvaćeno je idejama reformiranog papinstva kao i ostale zapadne zemlje. Kako bi ubrzao širenje reformi, papa saziva Lateranski koncil, 1059. godine, na kojem su priznati zahtjevi koji su se tada trebali postavljati pred svećenike i biskupe. Zahtjevi su se odnosili na izbor pape, zabranu ženidbe za svećenike, papin imetak i sl. posljedica Lateranskog koncila u Hrvatskoj bila je sazivanje sabora u Splitu, 1060. godine. Tadašnji papa Nikola II. preuzimanjem papinske titule nastavlja rad prethodnika Leona IX. te šalje svoje legatske na područja gdje odluke treba provesti. Na područje Hrvatske i Dalmacije poslan je opat Majnard. Cilj reforme bio je borba protiv tradicijskih običaja kršćanskoga istoka. Na području Hrvatske i Dalmacije svećenici su imali bradu i dugu kosu, a u upotrebi je bila slavenska liturgija zbog čega se osjećao snažan utjecaj Istočne crkve na tom području.⁵³

Petar Krešimir IV. tijekom svoje vladavine održavao je dobre odnose s Katoličkom crkvom, kao što su to činili i njegovi prethodnici. Najveću potporu iz crkvenih redova, Krešimir je dobivao iz redova biskupa i benediktinaca koji su u to vrijeme posjedovali najveći broj samostana.⁵⁴ Nakon održanog sabora u Splitu, na kojem su se sastali hrvatsko-dalmatinski biskupi i opati te svećenici i laici kao svjedoci i slušatelji,⁵⁵ počele su se provoditi reforme. Ukinuti su običaji nošenja duge kose i brade te pravo svećenika na ženidbu, međutim odluke protiv bogoslužja na slavenskome jeziku nisu prihvaćene među svim svećenicima na hrvatskom području. Papin najveći strah bio je utjecaj Bizanta na crkvu u onim krajevima u kojima su imali vlast te zbog toga zatvara crkve u kojima se misa odvijala na slavenskom jeziku, a svi su svećenici morali naučiti latinski jezik.⁵⁶ Saborom je odlučeno da se izbor splitskog nadbiskupa mora izvršiti jednoglasnim izborom biskupa, splitskog klera i građanstva, a nakon toga on mora biti posvećen kanonskim propisima. Biskupi su se birali od strane klera i građana određenog grada i uz potporu provincijalnih biskupa.⁵⁷ Donesene su i odluke o zabrani ženidbe između rođaka u četvrtom koljenu.

⁵² Franjo Šanjek, *Pregled povijesti hrvatskog naroda (od VI. st. do naših dana)* (Zagreb: Školska knjiga, 1995), 256.

⁵³ Šišić, *Povijest Hrvata: Pregled povijesti hrvatskog naroda 600.-1526.-prvi dio*, 140.

⁵⁴ Mile Vidović, *Povijest Crkve u Hrvata, 2. dopunjeno izdanje* (Split: 2007), 71.

⁵⁵ Šišić, *Povijest Hrvata: Pregled povijesti hrvatskog naroda 600.-1526.-prvi dio*, 140.

⁵⁶ Šanjek, *Povijest Hrvata, prva knjiga, srednji vijek*, 100.-102.

⁵⁷ Trpimir Vedriš, „Crkva i vjerski život“ u *Nova zraka u europskom svjetlu – hrvatske zemlje*

Po dolasku biskupa Lovre na nadbiskupsku stolicu, reformacija je dobila pravi zamah na području Dalmacije i Hrvatske.⁵⁸ Zaključke sabora trebalo je potvrditi, a to je učinio papa Nikola II. Također, papa je odobrio Lovrin prelazak iz Osorske biskupije na nadbiskupiju te mu poslao palij po svom legatu. Stanovništvo hrvatskih i dalmatinskih krajeva nije bilo zadovoljno odlukama sabora, a to je uvidio i papinski legat dok je boravio u Splitu. U međuvremenu, novim papom postaje Aleksandar II.⁵⁹ Osim nezadovoljstva stanovništva, prisutno je i nezadovoljstvo klera, svećenika koji su imali žene i brak. Naime, od njih se očekivalo da napuste svećenički stalež ili priznaju nove zakone. Nekolicina svećenika koja nije podupirala reformu, povukla se na otok Krk koji je u to vrijeme pod bizantskom vlašću te zbog toga niti vjerska niti politička vlast nije se miješala u njihov život.⁶⁰

Papa Aleksandar II. ponovno potvrđuje i splitske sinode iz 1060. godine i šalje ih Petru Krešimiru IV. i dalmatinsko-hrvatskim opatima i biskupima.⁶¹ Kao što je papa potvrdio splitske sinodalne kanone, sada je bilo na narodu i kleru da učine isto. Najveći otpor dolazio je s kvarnerskih otoka, ponajprije Krka, gdje većina stanovnika i svećenstva nije prihvatila zaključke.⁶² Otpor je predvodio svećenik Vulfo, uz pomoć krčkog biskupa Cedede. Papa šalje svog legata Ivana kako bi sprječio sukobe i učvrsto reformu. Vulfo je uhićen, a biskup Cededa izopćen.⁶³ Godine 1063. održan je novi sabor u Splitu, s ciljem sprječavanja daljnjih pobuna.⁶⁴ Na saboru su kažnjeni svi protivnici reformacije te je izabran novi trogirski biskup, Ivan Orsini, koji je širio ideje reformacije i pokušavao unijeti mir među kler i stanovništvo dalmatinsko-hrvatskoga područja.⁶⁵

Unatoč nestabilnoj situaciji uzrokovanoj reformama, Petar Krešimir IV. tražio je oslonac u reformiranoj Crkvi, vjerujući u njihovu pobjedu. S obzirom da je Hrvatsko Kraljevstvo bilo mjesto dodira dviju kulturnih i vjerskih sfera, Petar Krešimir IV. morao je pokazati naklonost Zapadnoj Crkvi i papi. Šezdesetih godina 11. stoljeća dolazi do osnivanja velikog broja novih benediktinskih samostana, muških i ženskih, potaknutim promjenama koje su se dogodine u

u ranome srednjem vijeku, Zrinka Nikolić Jakus (ur.), Matica Hrvatska (Zagreb, 2015). 208.

⁵⁸ Šanjek, *Povijest Hrvata, prva knjiga, srednji vijek*, 101.

⁵⁹ Šišić, *Povijest Hrvata: Pregled povijesti hrvatskog naroda 600.-1526.-prvi dio*, 141.-142.

⁶⁰ Vidović, *Povijest Crkve u Hrvata*, 72.-73.

⁶¹ Šišić, *Povijest Hrvata: Pregled povijesti hrvatskog naroda 600.-1526.-prvi dio*, 142.

⁶² Šanjek, *Povijest Hrvata, prva knjiga, srednji vijek*, 101.-102.

⁶³ Grga Novak, *Povijest Splita, knjiga prva* (Split: Škuna, 2006), 70.

⁶⁴ Šišić, *Povijest Hrvata: Pregled povijesti hrvatskog naroda 600.-1526.-prvi dio*, 142.

⁶⁵ Vidović, *Povijest Crkve u Hrvata*, 72.-73.

Crkvi nakon 1054. godine.⁶⁶ Osnivanje samostana, doniranje imovine redovnicima i svećenicima nije bilo bez povoda. U vjerskom pogledu bilo je važno očuvati ime darovatelja ili utemeljitelja samostana nakon njegove smrti, kako bi zavrijedio *vječni život*. S druge strane, postojali su i ekonomski i politički razlozi te oni društveni. Posjedovanjem samostana ili crkve, prikazuje se imovinska moć pojedinca te njegov društveni status.

Krajem 1059. godine ili početkom 1060. kralj Petar Krešimir IV. osniva samostan sv. Ivana Evanđeliste u Biogradu te ga dariva. Ovom darovnicom Krešimir je dao „kraljevsku slobodu“, oslobođenje plaćanja poreza i dobivanje vlasti nad podložnicima.⁶⁷ Također, dao je osnovati ženski benediktinski samostan sv. Tome na Rabu, samostan sv. Marije u Zadru te samostan sv. Petra u Dragi. Poznata je njegova darovnica, rapska isprava o utemeljenju samostana sv. Petra u Dragi. Prvi dalmatinski grad, u tom razdoblju, koji osnima muški benediktinski samostan bio je Rad, a osnivač je bila općina uz suglasnost kralja. Prilikom osnutka samostana sv. Marije u Zadru, samostanu je dao kraljevsku slobodu, pravo na slobodno uživanje posjeda. Krešimir je bio u dobrim odnosima s opaticom Cikom koja je bila utemeljiteljica samostana. Nazivao ju je svojom sestrom, u duhovnom smislu.⁶⁸ Znao je kralj i na molbe benediktinaca davati povlastice samostanima. Primjer je benediktinac Andrija, koji je zamolio kralja za nove povlastice samostanu sv. Ivana u Biogradu. Petar Krešimir IV. samostanu daje nove povlastice koje su već uživali drugi samostani te poklanja samostanu otok Žirje i dvorac Rogovo.⁶⁹ Značajan je i samostan sv. Nikole u Trogiru, koji se smatra najstarijim postojećim benediktinskim samostanom u Hrvatskoj.⁷⁰

Dmitar Zvonimir, Krešimirov nasljednik, odnose hrvatskoga vladara i Katoličke crkve dovodi do vrhunca. Tijekom svoje krunidbe, Zvonimir je dao prisegu pred papinim legatom Gebizonom, a ona je sačuvana u tzv. Zvonimirovoj zavjernici.⁷¹ Papa mu je osigurao novu krunu, mač, žezlo i zastavu. Prva tri znaka predstavljala su kraljevu vlast, a zastava je predstavljala Zvonimirovu odanost papi. Okrunjen je u crkvi sv. Petra i Mojsija u Solinu, a ne u Biogradu. Time je označio prekid s tradicijom te opredijeljenost za reformnu politiku.

⁶⁶ Budak, *Hrvatska povijest od 550. do 1100.*, 265.

⁶⁷ Šišić, *Povijest Hrvata: Pregled povijesti hrvatskog naroda 600.-1526.-prvi dio*, 140.

⁶⁸ Budak, *Hrvatska povijest od 550. do 1100.*, 267.

⁶⁹ V. Klaić, *Povijest Hrvata I.*, 131.

⁷⁰ Mile Vidović, *Povijest Crkve u Hrvata*, 73.

⁷¹ Budak, *Hrvatska povijest od 550. do 1100.*, 257.

Zavjernicom se kralj obećao na vjernost Crkvi te brigu o crkvama i svećenicima.⁷² Dio zavjernice u hrvatskome prijevodu glasi ovako:

Ja Demetrije, koji se zovem i Zvonimir, po milosti Božjoj vojvoda Hrvatske i Dalmacije, zadobivajući vlast od našeg gospodina pape Grgura, uveden sam u upravljanje kraljevstvom Hrvata i Dalmatinaca i postavljen za kralja zastavom, mačem, žezlom i krunom, od Tebe gospodine Gebizone, poslanika Svete Stolice u salonitanskoj bazilici svetoga Petra zajedničkim i složnim izborom čitavoga klera i puka; tebi se zavjetujem obećavam i obričem da ću ustrajno ispunjavati sve što meni tvoja časna svetost naloži; to jest da ću u svemu i po svemu čuvati vjernost Apostolskoj Stolici i da ću nepromjenjivo čuvati što god su u ovom kraljevstvu odredili ili budu odredili bilo Apostolska Stolica bilo njezini poslanici. Poštovat ću pravdu, čuvati crkve, bit ću upravitelj prvina, desetina i svega što pripada crkvama, bdjet ću nad životom biskupa, svećenika, đakona i podđakona kako bi pobožno i u skladu sa zakonom živjeli; zaštićivat ću siromahe, udovice i siročad, raskidajući nedozvoljene rodbinske veze utemeljit ću zakoniti brak (sklopljen) prstenom i svećeničkim blagoslovom i utemeljeni (brak) neću dozvoliti da se razori; protivit ću se prodaji ljudi i u svemu što je u suglasnosti s pravdom pokazat ću se nepristran uz Božju pomoć.⁷³

Tijekom svoje vladavine Zvonimir je plaćao papi određeni tribut te se nikada nije urotio s protivnicima crkve. Također, dao je obećanje u kojem govori da će, ako se od njega to bude zahtijevalo, svoje vojnike poslati u rat.⁷⁴ Zvonimir nastavlja s tradicijom darivanja samostana. Splitska nadbiskupija od njega je dobila samostan sv. Marije na Otoku kod Solina. Među spomenicima koji svjedoče o darivanju crkava, ističe se Bašćanska ploča, pronađena 1851. godine u crkvi sv. Lucije u Jurandvoru kod Baške na otoku Krku. Ploča je služila kao oltarna pregrada.⁷⁵ Ona je izvod darovnice kralja Zvonimira uklesan u kamenu, a tekst je podijeljen u dva dijela. Prvi dio opisuje Zvonimirovo darivanje zemljišta crkvi sv. Lucije, a u drugom se dijelu opisuje gradnja crkve u doba kneza Kosmata. Ako se na darovnicu pogleda kao na pravni dokument, vidjet će se da ona sadrži sve elemente pravnog akta jer je naglašeno tko daruje, kome daruje i što daruje. Točna godina nastanka ploče se ne zna, smatra se da je nastala oko 1100. godine. Tekst pretočen u suvremeni hrvatski književni jezik glasi:

⁷² Nada Klaić, *Izvori za hrvatsku povijest do 1526. godine* (Zagreb: Školska knjiga, 1972), 68.

⁷³ Buturac, Ivandija, *Povijest Katoličke Crkve među Hrvatima*, 51.

⁷⁴ N. Klaić, *Izvori za hrvatsku povijest do 1526. godine*, 69.

⁷⁵ Raukar, *Hrvatsko srednjovjekovlje*, 48.

Ja, u ime Oca i Sina i Svetoga Duha, ja opat Držiha pisah ovo o ledini koju daje Zvonimir, kralj hrvatski, u svoje dane Svetoj Luciji, i svjedoci: Desimira, župan u Krbavi, Mratin u Lici, Pribineža, posal u Vinodolu, Jakov na otoku. Da tko to poreče, neka ga prokune Bog i 12 apostola i 4 evanđelista i sveta Lucija, amen. Da tko ovdje živi, moli za njih Boga.

Ja opat Dobrovit zidah crkvu ovu s moje braće devetoro u dane kneza Kosmata koji je vladao svom Krajinom. I bješe u te dane Mikula u Otočcu sa Svetom Lucijom zajedno.⁷⁶

Jedan od poznatijih pohvata za vrijeme Zvonimirove vladavine, bio je gradnja i posveta stolne crkve hrvatskoga biskupa u Kninu. Za vrijeme njegova prethodnika, Petra Krešimira IV. izgrađene su tri biskupije: ninska (obnovljena), biogradska i kninska.⁷⁷ Kninska biskupija zvala se Hrvatska biskupija, a obuhvaćala je gotovu svu zemlju Hrvata. Kninski biskup bio je od iznimne važnosti na kraljevu dvoru jer je u kraljevo ime izdavao povelje i isprave. Za vrijeme Zvonimirove vladavine održan je i crkveni sabor u Ninu. Njemu je nazočio papinski legat Ivan. Glavni cilj sabora bio je zabraniti podjelu crkvenih službi od strane vladara i svjetovnih velikaša.⁷⁸ Godine 1078. papinski legat kardinal Petar sastao se s Dmitrom Zvonimirom i njegovom ženom Jelenom, koja je u svoje vrijeme također darivala zemlju za izgradnju crkava i samostana. Tada je Zvonimir potvrdio splitskoj nadbiskupiji crkvu sv. Stjepana u kojoj su sahranjivani članovi obitelji Trpimirovića. Iako je sumnjiva autentičnost ove isprave, ona bi mogla odražavati stvarnu kraljevu praksu.⁷⁹

5.4. Društvene i gospodarske prilike

Društvena povijest ranog srednjeg vijeka na hrvatskim prostorima svodi se, ponajviše, na povijest dviju društvenih skupina: plemstva i seljaštva. Društveni je razvoj hrvatskih zemalja u ranom srednjem vijeku uglavnom nepoznat. Naime, postoji vrlo malo izvora koji bi vjerno opisali društvo na ranosrednjovjekovnom hrvatskom prostoru. Na temelju nekoliko sačuvanih kartulara iz posljednjih desetljeća 11. stoljeća moguće je dati prikaz hrvatskoga seljaštva,

⁷⁶ „Bašćanska ploča.“ *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 25. 7. 2023. <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=6206>

⁷⁷ Buturac, Ivandija, *Povijest Katoličke Crkve među Hrvatima*, 48.-49.

⁷⁸ *Isto*, 50.

⁷⁹ Goldstein, *Hrvatski rani srednji vijek*, 430., 434.

napose kada govorimo o kartularima samostana sv. Ivana u Biogradu i sv. Petra u Selu.⁸⁰ Prema ispravama koje ti kartulari sadrže, može se zaključiti da su većinu društva činili su seljaci, koji su obrađivali zemlju unutar seoske općine. Tek sredinom 11. stoljeća stvaraju se novi oblici u agraru. Oni su nam poznati iz *Policoriona* (kartulara biogradskog samostana sv. Ivana).⁸¹ U njemu je zapisano darivanje zemlje Petra Krešimira samostanu zemlje u Krešanima, koju obrađuju seljaci.

Razdoblje vladavine Petra Krešimira IV. i Dmitra Zvonimira donijelo je hrvatskim seoskim općinama prve naznake feudalizma. Zemlja je bila temelj ekonomije u Hrvatskome Kraljevstvu. S obzirom da su imali najviše zemljišnih posjeda, župani su trgovali s njima. Postojala je i kraljevska zemlja, ona je bila u posjedu svjetovnih velikaša koji su bili vezani za političku funkciju. Postoje i zemlje u vlasništvu crkve ili samostana, zemlje u vlasništvu zemljoposjednika koji mogu djelovati samostalno ili u obiteljskim zajednicama. Kralj je vrlo često darivao zemlju.⁸² Ona je mogla biti darivana kao zemlja koja nije njegova osobna feudalna domena, već državni teritoriji ili kao njegova feudalna domena. U slučaju da kralj daruje svoju zemlju, ostvario bi odnos s velikašem kojem je zemlja darovana, imali bi odnos benficij-servicij.

Iako su Dalmacija i Hrvatska bile pod vlašću jednog kralja, razlike u životu ljudi na tim prostorima bile su znatno vidljive. Ovaj podatak ne začuđuje, s obzirom da su toliko vremena teritorijalno ova dva dijela bila odvojena. Na sjeveru zemlje, razvijalo se hrvatsko seljaštvo. Njega su činili ljudi koji su se bavili ratarstvom, stočarstvom. Dok su u dalmatinskim gradovima, stanovništvo činili ljudi koji se bave pomorstvom, ribarstvom, maslinarstvom i vinogradarstvom. Veći potencijal za razvoj, imala je obala, nego kontinentalni dio kraljevstva.

Uz seljake, društvo čine i plemići. O njima se piše i u već spomenutim kartularima. Smatra se kako je većina osoba spomenutih kao davatelji zemlje, zapravo pripadala plemstvu. skupinu plemstva mogu se ubrajati nosioci upravnih položaja u županijama (župani, podžupani, satnici, dvornici) i dvorski dužnosnici, ali i svi donatori zemlje samostanima. Obiteljske strukture

⁸⁰ Damir Karbić, „Društvo“ u *Nova zraka u europskom svjetlu – hrvatske zemlje u ranome srednjem vijeku*, Zrinka Nikolić Jakus (ur.) (Zagreb: Matica Hrvatska, 2015), 125.

⁸¹ Budak, Raukar, *Povijest hrvatskog srednjovjekovlja*, 162.

⁸² Isto, 143-147.

plemstva u drugoj polovici 11. stoljeća poklapaju se s tadašnjim zapadnim strukturama. Pripadnost plemićkoj obitelji određivala se bilateralno, i s muške i s ženske strane.⁸³

⁸³ Damir Karbić, *Društvo*, 129.

6. POLITIČKE PRILIKE U HRVATSKOJ NAKON DMITRA ZVONIMIRA

6.1. Stjepan II.

O smrti Dmitra Zvonimira ne zna se mnogo. Prema predaji, posljednje riječi koje je Dmitar Zvonimir uputio Hrvatima bile su: *Nigdar ne imali gospodina od svoga jazika, nego vazda tuju jaziku podložni bili* ili prema drugoj verziji *Dabogda nad vama tisuću godina vladao tuđi jezik*.⁸⁴ Danas, većina povjesničara odbacuje teoriju da je umro nasilnom smrću. Od suvremenih zapisa o smrti kralja Dmitra Zvonimira postoji samo jedan zapis – isprava kralja Stjepana II. koji je naslijedio Zvonimira na hrvatskome prijestolju, a izdana je 8. rujna 1089. godine u Šibeniku. Ispravom su potvrđena zemljišta splitskim redovnicima sv. Benedikta, a ta zemljišta su dobili od *nedavno preminulog kralja Zvonimira*. Također, Toma Arhidakon zapisuje u svojoj historiji salonitanske crkve *Naime, u ovo je vrijeme kralj Zvonimir dug smrti platio, te nije ostavio nikakva nasljednika od svog potomstva*.⁸⁵

Tijekom 19. stoljeća, smrt kralja Zvonimira proučavao je i Franjo Rački. Rački je Zvonimirovu smrt pripisao legendi jer je poziv pape za pomoć u Križarskim ratovima stigao nekoliko godina nakon Zvonimirove smrti. Početkom 20. stoljeća, Ferdo Šišić objavljuje raspravu *O smrti hrvatskoga kralja Zvonimira*. On smatra kako je Zvonimirova naklonost prema papi Grguru VII. u hrvatskome narodu, nakon nekog vremena, prouzrokovala nezadovoljstvo. Već spomenuti, Ljetopis popa Dukljanina, napisan je krajem 12. stoljeća, a govori o smrti kralja. Nada Klaić tvrdi kako je kraljeva smrt bila nenasilna, a to potkrjepljuje činjenicom da je vrijeme nakon njegove smrti bilo mirno.

Nakon Zvonimirove smrti, pitanje nasljednika ostalo je neriješeno. S obzirom da je sin Radovan umro, Zvonimir nije imao zakonitog nasljednika. Uzimajući u obzir da je bio posljednji Trpimirović,⁸⁶ na Zvonimirovo mjesto dolazi sinovac Petra Krešimira IV., Stjepan II. Njegov

⁸⁴ Marko Dragić, *Zbilja o hrvatskom kralju Dmitru Zvonimiru u poeziji Vladimira Nazora* (Split: Croatian Studies Review, Vol. 7., No. 1. Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, 2011), 173.

⁸⁵ Vladimir Koščak, *O smrti hrvatskog kralja Zvonimira* (Zagreb: Zbornik radova, Zvonimir – kralj hrvatski, Hazu, Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta sveučilišta u Zagrebu, 1997), 122.

⁸⁶ Budak, Raukar, *Hrvatska povijest srednjeg vijeka*, 140.

otac, Gojislav II., bio je mlađi brat kralja Petra Krešimira IV. Poznato je da se Stjepan povukao u samostan Sv. Stjepana *De Pinis* u Splitu tri godine nakon Zvonimirove krunidbe gdje će ostati sve do Zvonimirove smrti.⁸⁷

Postoje samo četiri isprave⁸⁸ (zabilješke) koje datiraju iz tog vremena, a u njima je zapisano njegovo ime. Dvije su sačuvane samo u talijanskom prijevodu, zbog čega je upitna njihova vjerodostojnost, odnosno prijevod. U presudi nadbiskupa Lovra, trećoj ispravi, nalazi se Stjepanovo ime. Ovu ispravu velik broj povjesničara smatra autentičnom. Četvrta je isprava ona u kojoj Stjepan II. potvrđuje ispravu kralja Zvonimira o darovanju zemljišta samostanu sv. Benedikta u Splitu.

U historiografiji, Stjepan će ostati upamćen kao posljednji hrvatski kralj koji je nosio titulu *rex Croatiae et Dalmatiae*. Kao početak njegove vladavine uzima se godina 1089.⁸⁹ U historiografiji se i danas javlja problem u vezi njegove vladavine. Franjo Rački navodi da je Petra Krešimira IV. naslijedio Stjepan II., a njegovu vladavinu opisuje kao mirnu i kratku, trajala je sve do 1090/1. Također, Rački u svome djelu navodi kako je tek nakon Stjepanove smrti u Hrvatskome Kraljevstvu došlo do nemira i razdora, a ne tijekom njegove vladavine.⁹⁰

S druge strane, povjesničar Ferdo Šišić navodi kako je Hrvatsko Kraljevstvo već za vrijeme Stjepana bilo u vrlo lošem stanju. Šišić je bio pobornik teorije kako je Dmitar Zvonimir poginuo nasilnom smrću 1089. godine u narodnoj skupštini te da je zbog toga kralj Ladislav provalio u Hrvatsku, s ciljem da osveti Zvonimira. Također je smatrao kako je Stjepan bio izrazito slab vladar s obzirom da je godinama bio zatvoren u samostanu: *Jedva da može biti sumnje, da je mnogogodišnji boravak u samostanu skrhao i fizičku snagu Stjepanovu i tako je on zacijelo ostavio samostan kao bolestan i loman starac.*⁹¹

Vladavinom Stjepana II. bavila se i Nada Klaić u svom djelu *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*. Prema njezinom istraživanju, Stjepan II. nije imao potporu cijelog Hrvatskoga Kraljevstva. Naglašava kako Stjepan II. nije imao potporu *planinske Hrvatske*, koja je svoju

⁸⁷ Šišić, *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*, 587.

⁸⁸ Sabrane su u: Franjo Rački, *Documenta historiae croaticae periodum antiquamillustrantia, Monumenta spectantia historiam slavorum Meridionalium*, Vol VII, Zagreb 1877. 147-152., i J. Stipišić i M. Šamšalović, *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniac*, Vol I, Zagreb, 1967., 188-192.

⁸⁹ Budak, *Hrvatska povijest od 550. do 1100.*, 284.

⁹⁰ Franjo Rački, *Borba Južnih Slovena za državnu neodvisnost u XI. vijeku*, (Zagreb: Rad JAZU, 1875), 250.

⁹¹ Šišić, *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*, 587. - 591.

potporu dala Zvonimirovoj udovici, kraljici Jeleni iz dinastije Arpadovića.⁹² Njezino mišljenje podudara se s mišljenjem Šišića jer i ona navodi kako je Stjepanovo zdravlje bilo ugroženo zbog bolesti.

Neven Budak smatra kako je područje kojim je Stjepan vladao bilo izrazito malo: *vlast, čini se, svela samo na užu okolicu Splita*, a njegova pratnja *u biti svodi na primorskog i dridskog župana*. Također, navodi kako je područjem od Zrnovice pokraj Splita prema jugu vladao Slavac, a kandidatkinja za hrvatsko prijestolje bila je Jelena te navodi kako Stjepan nije imao potporu tadašnjeg hrvatskog biskupa. Pitanjem vladavine Stjepana II. bavio se i Vjekoslav Klaić, ali njegove analize danas su odbačene jer nisu dovoljno uvjerljive.⁹³

Nakon Stjepanove su smrti, 1091. godine,⁹⁴ nastupile unutrašnje borbe. Ovdje je važno napomenuti i kralja Slavca. Dugo vremena pitanje vremena vladavine Slavca, bilo je upitno. Prema Budaku i Raukraru, kronološko pitanje riješio je M. Barada, koji Slavca uvrštava među vladare u posljednjem desetljeću 11. stoljeća. Slavac je pripadao rodu iz kojeg su potjecali morstici, upravitelji nerevanskog otočja.⁹⁵ Uz njegovu titulu ne spominje se čega je on bio kralj, ali u historiografiji se smatra da je njegova vlast bila ograničena na područje nekadašnje Neretvanske Kneževine. Na sjeveru zemlje, sličan položaj imao je Kosmat, knez koji nije imao želju doći na hrvatsko prijestolje, a drugi pretecent za prijestolje, Petar, pojavio se oko Knina. Prema Budaku, moguće je da je Petar bio ban iz roda Snačića, sjedište mu je bilo u Kninu, a kao kralj spominje se na kraju stoljeća, iako nikad nije spomenuta njegova puna titula. Budak navodi kao još jednog pretecenta za hrvatsko prijestolje – kraljicu Jelenu, koja nije imala zakonsko pravo nasljeđivanja kraljeve vlasti, već se pozivala na svoju udaju za Dmitra Zvonimira.⁹⁶

⁹² N. Klaić, *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*, 491.

⁹³ Budak, *Prva stoljeća Hrvatske*, 116.

⁹⁴ *Isto*, 284.

⁹⁵ Budak, Raukar, *Hrvatska povijest srednjeg vijeka*, 141.

⁹⁶ Budak, *Hrvatska povijest od 550. do 1100.*, 285.

6.2. Petar

Pitanje vladavine kralja Petra privlačilo je dosta veliku pozornost povjesničara. Rasprave između njih nastaju zbog pokušaja određenja godina Petrove vladavine. Godine 1872. Franjo Rački iznosi: *O radu kralja Petra nije nam ništa poznato; a nije nam izvjestan ni položaj, koji bi on bio pred tim zauzimao u hrvatskoj državi*".⁹⁷ Povjesničari, poput Mladena Švaba, kritiziraju ovu izjavu F. Račkoga jer nije utemeljena na vrelima. Naime, Rački kao godine vladavine kralja Petra navodi 1091. – 1101.⁹⁸ S obzirom, da današnja historiografija ne priznaje navedene godine kao okvirne godine vladavine kralja Petra, Rački je brojne povjesničare naveo na krivi učenje.

Jedni od njih bili su Lujo Margetić i Vjekoslav Klaić. S obzirom na slabu analizu i kritiku rada Franje Račkoga, Vjekoslav je Klaić kralja Petra okarakterizirao kao pripadnika roda Svačićeva, a njegovu vladavinu smjestio u godine između 1091. te 1101.⁹⁹ Zbog nekritičnosti prema izvorima i radovima drugih povjesničara, Klaićeva djela nisu priznata kao vjerodostojna djela za proučavanje hrvatskoga srednjega vijeka. U svom je djelu *Povijest Hrvata 1*,¹⁰⁰ uvrstio poglavlje pod nazivom *Petar Svačić – posljednji vladar hrvatske krvi 1091. – 1102.* iz samog je naslova vidljivo da Klaić Petra smatra pripadnikom roda Svačića, a njegovu vladavinu datira u razdoblje od 1091. do 1102. Danas se Klaićeva teorija smatra zastarjelom, s obzirom da nije kritički pristupio djelima.

Rački u svome djelu *Borba Južnih Slavena za državnu neodvisnost u XI. vijeku*, iznosi svoje shvaćanje uloge kralja Petra u hrvatskoj povijesti. Navodi:

*A kano što nas astali dogadjaji obavješćuju, od svih starješina bijaše Petar, koji je dignuo stieg najviše u tom razdoru i najviše pristaša u zemlji sakupio. Jedan Petar, iz roda Svačića, bijaše pod kraljem Svinimirom ban hrvatski; te odavle može se izvoditi, da je taj isti Petar, koj je prije nekoliko godina obnašao prvu poslije kraljevske časti u kraljevini, držao se osobito pozvanim zasjesti izpražnjeni priestol; tim više, što Svačići spadahu u red onih prvih šest rodova, iz kojih su banovi birani.*¹⁰¹

⁹⁷ Mladen Švab, *Kritički pregled historiografije o kralju Petru na kraju X I . stoljeća*, (Leksikografski zavod "Miroslav Krleža", Zagreb, 1998.), 224.

⁹⁸ *Isto*, 224.

⁹⁹ *Isto*, 225.

¹⁰⁰ Vjekoslav Klaić, *Povijest Hrvata 1* (Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1985).

¹⁰¹ Rački, *Borba Južnih Slovena za državnu neodvisnost u XI. vijeku*, 103-104.

Rački je svoje mišljenje o stvarnoj ulozi kralja Petra u Hrvatskoj povijesti mijenjao više puta, počevši od mišljenja da je kralj Petar nepoznatog roda do zastupanja teze da je Stjepan ban iz roda Svačića u vrijeme Dmitra Zvonimira.

Tadija Smičiklas povezuje kralja Petra s godinom 1096., odnosno dolaskom križara. Ne bavi se detaljnim opisom njegove vladavine niti kronologijom, ali ga smatra jednim od najvažnijih hrvatskih banova.¹⁰²

Petrova je prijestolnica bila u gradu Kninu, kao i nekim hrvatskim kraljevima prije njega. Njegovo je podrijetlo nepoznanica, smatra se da je iz grada Kamička uz rijeku Krku. Povjesničari ne mogu sa sigurnošću tvrditi da je Petar bio član obiteljske loze Svačića. Podaci iz Supetarskog Kartulara navode neke od banova u vrijeme hrvatskih kraljeva te se među njima spominje i Petar Snačić, prezime koje je nosio jedan od poznatih rodova hrvatskoga plemstva.

6.3. Koloman

Krajem 11. stoljeća na ugarskom se prijestolju nalazi Ladislav. Kralj koji je, za razliku od svojih prethodnika, riješio probleme ugarske vanjske politike i osigurao zemlji mir i razdoblje stabilnosti. S obzirom na novonastalo mirno razdoblje, Ladislav je mogao krenuti na osvajanje Hrvatske. Nakon Zvonimirove smrti, koji je bio Ladislavov šurjak, Ladislav pod izlikom zaštite sestre Jelene, prelazi Dravu i ulazi u Hrvatsku.¹⁰³ Ladislavov pothvat na Hrvatsku bio je uspješan, a najviše uspjeha imao je u Slavoniji, koju je osvojio bez većeg otpora. Nakon Slavonije, Ladislav s vojskom kreće na ostatak zemlje, ali zbog opasnosti koja se pojavila u Ugarskoj morao je odustati od pohoda. S obzirom da je Bizant uvidio opasnost koju predstavlja Ugarska za dalmatinske gradove, pozivaju nomadske Kumane koji sa sjevera provaljuju u Ugarsku.¹⁰⁴

Ladislav na mjesto kralja u Hrvatskoj postavlja nećaka Almoša. Ne zna se je li Almoš ikad okrunjen, niti se zna je li boravio u Hrvatskoj. Povjesničari smatraju da Ladislavov prvotni plan nije bilo spajanje Hrvatske s Ugarskom u zajedničku državu, već samo postavljanje osobe iz dinastije Arpadovića na hrvatsko prijestolje. Međutim, ubrzo je postala jasna narav Ladislavovih odluka. U Međuriječju uspostavlja nove političke i crkvene organizacije s planom

¹⁰² Smičiklas, *Poviest hrvatska. Dio 1, Od najstarijih vremena do godine 1526.*, 263.

¹⁰³ Zrinka Nikolić Jakus, „Ugarska“, 623.

¹⁰⁴ Budak, Raukar, *Hrvatska povijest srednjeg vijeka*, 142-143.

uklapanja u postojeće ugarske strukture. Novoosnovana biskupija u Zagrebu, podvrgnuta je Ostrogonu, a njoj je podređeno čitavo područje tadašnje Slavonije.¹⁰⁵

S obzirom da Ladislav nije imao muških nasljednika, naslijedio ga je Almošev stariji brat Koloman (1095.-1116.). Razlog tomu bio je nedostatak potpore u Hrvatskoj Almošu kao vladaru. Nije u potpunosti sigurno je li Koloman prijestolje naslijedio po Ladislavovoj želji ili se za njega izborio nakon Ladislavove smrti.¹⁰⁶ Prvi Kolomanov prodor u Hrvatsku bio je u vidu uplitanja u prilike južno od Slavonije. Poslao je odred vojske u Biograd kako bi dočeka svoju zaručnicu, normansku princezu Buzilu. Osvajanje Hrvatske i Dalmacije za Kolomana je predstavljalo uspostavljanje čvršćih veza sa zapadnim svijetom. Buzilin je otac bio papin saveznik i tim činom Koloman dobiva papinsku potporu u borbi za hrvatsko prijestolje. Sklopio je Koloman i ugovor s Venecijom o međusobnom priznavanju vlasti nad stečenim područjem.¹⁰⁷

Kolomanova vojska porazila je hrvatskoga kralja Petra 1097. godine.¹⁰⁸ Kolomanov je cilj bio stjecanje pristaša u krugovima hrvatskih uglednika. Godine 1102. krenuo je u osvajanje priobalnih krajeva. S obzirom da hrvatsko plemstvo nije među sobom izabralo novog kralja, Kolomanu je predana Zvonimirova kruna.¹⁰⁹ Uz Kolomanov dolazak na hrvatsko prijestolje, spominje se i tzv. *Pacta conventa*, zapis o navodnom sporazumu dvanaest hrvatskih plemena s Kolomanom. Mađarska i hrvatska historiografija godinama su se sporile oko pitanja autentičnosti ovog dokumenta. Danas, hrvatska historiografija, uglavnom, prihvaća rezultate diplomatske analize koja je pokazala da se radi o priči nastaloj u 14. stoljeću. *Pacta conventa* prikaz je ideologije hrvatskog plemstva koje je pokušalo zaštititi svoja staleška prava pozivajući se na tradiciju slavnoga kralja. Koloman se, poštivajući hrvatsku tradiciju, okrunio u Biogradu za kralja 1102. godine. U državno-pravnom smislu, Hrvatska je bila posebno kraljevstvo s upravom različitom od Ugarske, a to pokazuje podatak da južno od Gvozda nisu uspostavljene županije kao u Ugarskoj, nisu nametnuti ugarski porezi, a upravitelj je nosio titulu bana.¹¹⁰

¹⁰⁵ Zrinka Nikolić Jakus, „Ugarska“, 622.

¹⁰⁶ *Isto*, 624.

¹⁰⁷ Budak, Raukar, *Hrvatska povijest srednjeg vijeka*, 144.

¹⁰⁸ Događaj se ne osporava iako je zabilježen tek u kasnijoj kronici, oko 1280. godine, autora Šimuna de Keze: *Gesta Hungarorum*, gl 64, str. 138-141., pretpostavlja se da mjesto bitke označava Petrovu goru na Banovini, ali postoje i prijedlozi za druge lokacije – Moseć blizu Drniša, Kapela (Gunjača), Zrinska gora (Goldstein)

¹⁰⁹ Budak, Raukar, *Hrvatska povijest srednjeg vijeka*, 145.

¹¹⁰ Zrinka Nikolić Jakus, „Ugarska“, 624.

7. ZAKLJUČAK

Na temelju relevantne literature vezane uz Hrvatsko Kraljevstvo u drugoj polovici 11. stoljeća u radu se nastojalo dati pregled ključnih historiografskih spoznaja vezanih za ovo razdoblje. Također, nastojalo se, osim pregleda ključnih historiografskih događaja kroz prikaz ključnih aspekata vladavine dvojice najznačajnijih hrvatskih kraljeva 11. stoljeća, Petra Krešimira IV. i Dmitra Zvonimira, dati i vremenski i teritorijalni okvir Hrvatskoga Kraljevstva. Time je postignut temeljni cilj rada.

Izvori za proučavanje vladavine Petra Krešimira IV. i Dmitra Zvonimira, ponajprije su u obliku kraljevskih isprava. Tako su primjerice jedne od značajnijih isprava, poput Krešimirove darovnice samostanu sv. Kreševana te Zvonimirove zavjernice papi Grguru VII. najzastupljenije u literaturi te u izvorima. Isprave nam svjedoče o vladarskim titulama u hrvatskome ranom srednjem vijeku te o teritorijalnom opsegu Hrvatskoga Kraljevstva u drugoj polovici 11. stoljeća.

Provedenom analizom međunarodnog položaja Hrvatske, organizacije politike vlasti, pitanja crkvenih odnosa hrvatskih kraljeva i Katoličke Crkve te društvenim i gospodarskim prilikama donosim zaključak da je razdoblje druge polovice 11. stoljeća vrhunac povijesnog razdoblja Hrvatskoga Kraljevstva iz nekoliko razloga. Na političke, društvene i gospodarske prilike Hrvatskoga Kraljevstva utjecali su i odnosi s Venecijom te Bizantom. Dugotrajna mletačka težnja za upravom nad dalmatinskim otocima i gradovima, ponajprije Zadrom, otežavala je uspostavljanje vlasti hrvatskoga kralja na ovim područjima. S druge strane, bizantski utjecaj slabi te krajem 11. stoljeća gotovo da i ne postoji. Odnos hrvatskih vladara s Katoličkom Crkvom omogućio je stalnu potporu pape u političkim, vjerskim te vojnim sferama unutar Hrvatskoga Kraljevstva. Kao papini vazali, hrvatski su kraljevi imali snažnog saveznika u borbi protiv stranih osvajača. Vodeći odličnu unutarnju politiku, hrvatski su kraljevi osigurali i čvrstu vanjsku politiku, zbog čega Hrvatsko kraljevstvo dostiže svoj vrhunac u drugoj polovici 11. stoljeća.

8. POPIS LITERATURE

1. Basić, Ivan., „Sjeverna i srednja Dalmacija u ranome srednjem vijeku“, u *Nova zraka u europskom svjetlu – hrvatske zemlje u ranome srednjem vijeku*. ur. Zrinka Nikolić Jakus, 427-458. Zagreb: Matica hrvatska, 2015.
2. Buturac, Josip i Ivandija, Antun. *Povijest Katoličke Crkve među Hrvatima*. Zagreb: Hrvatsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda, 1973.
3. Birin, Ante., „Pregled političke povijesti Hrvata u ranom srednjem vijeku“, u *Nova zraka u europskom svjetlu – hrvatske zemlje u ranome srednjem vijeku*. ur. Zrinka Nikolić Jakus, 37-71. Zagreb: Matica hrvatska, 2015.
4. Budak, Neven. *Hrvatska povijest od 550. do 1100*. Zagreb: Leykam international, 2019.
5. Budak, Neven., „O knjizi Ive Goldsteina“, u *Hrvatski rani srednji vijek*, 299-327. Zagreb: Novi liber. Vol 28, 1995.
6. Budak, Neven. *Prva stoljeća Hrvatske*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 1994.
7. Budak, Neven i Raukar Tomislav. *Hrvatska povijest srednjeg vijeka*. Zagreb: Školska knjiga, 2006.
8. Dragić, Marko. *Zbilja o hrvatskom kralju Dmitru Zvonimiru u poeziji Vladimira Nazora*. Split: Croatian Studies Review, Vol. 7., No. 1. Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, 2011.
9. Goldstein, Ivo. *Hrvatski rani srednji vijek*. Zagreb: Novi Liber i Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 1995.
10. Goldstein, Ivo. *Hrvati, hrvatske zemlje i Bizant*. Zagreb: Filozofski fakultet u Zagrebu, 2003.
11. Gračanin, Hrvoje., „Bizant na hrvatskome prostoru u ranome srednjem vijeku“, u *Nova zraka u europskom svjetlu – hrvatske zemlje u ranome srednjem vijeku*, ur. Zrinka Nikolić Jakus, 495-512. Zagreb: Matica hrvatska, 2015.
12. Gračanin, Hrvoje., „Sjeveroistočna Hrvatska u ranom srednjem vijeku“, u *Nova zraka u europskom svjetlu – hrvatske zemlje u ranome srednjem vijeku*, ur. Zrinka Nikolić Jakus, 367-382. Zagreb: Matica hrvatska, 2015.
13. Gračanin, Hrvoje i Pisak, Silvija., „Sjeverozapadna Hrvatska u ranom srednjem vijeku“, u *Nova zraka u europskom svjetlu – hrvatske zemlje u ranome srednjem vijeku*, ur. Zrinka Nikolić Jakus, 345-364. Zagreb: Matica hrvatska, 2015.

14. Karbić, Damir., „Društvo“ u *Nova zraka u europskom svjetlu – hrvatske zemlje u ranome srednjem vijeku*, ur. Zrinka Nikolić Jakus, 123-132. Zagreb: Matica Hrvatska, 2015.
15. Karbić, Damir., „Razvoj političkih ustanova“, u *Nova zraka u europskom svjetlu – hrvatske zemlje u ranome srednjem vijeku*, ur. Zrinka Nikolić Jakus, 89-120. Zagreb: Matica hrvatska, 2015.
16. Karbić, Damir i Grbavac, Branka., „Pravo i pragmatična pravna pismenost“ u *Nova zraka u europskom svjetlu – hrvatske zemlje u ranome srednjem vijeku*, ur. Zrinka Nikolić Jakus, 237-252. Zagreb: Matica hrvatska, 2015.
17. Klaić, Nada. *Izvori za hrvatsku povijest do 1526. godine*. Zagreb: Školska knjiga, 1972.
18. Klaić, Nada. *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*, 2. izd. Zagreb: Školska knjiga, 1975.
19. Klaić, Vjekoslav. *Povijest Hrvata 1*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1985.
20. Koščak, Vladimir. „O smrti hrvatskog kralja Zvonimira“, *Zbornik radova, Zvonimir – kralj hrvatski*. Zagreb: HAZU, Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta sveučilišta u Zagrebu, 1997.
21. Majnarić, Ivan i Laszlo Klemar, Kosjenka., „Južna Dalmacija“, u *Nova zraka u europskom svjetlu – hrvatske zemlje u ranome srednjem vijeku*. ur. Zrinka Nikolić Jakus, 463-476. Zagreb: Matica hrvatska, 2015.
22. Majnarić, Ivan., „Karolinško, Otonsko i Sveto Rimsko Carstvo“, u *Nova zraka u europskom svjetlu – hrvatske zemlje u ranome srednjem vijeku*. ur. Zrinka Nikolić Jakus, 517-530. Zagreb: Matica hrvatska, 2015.
23. Majnarić, Ivan., „Papinstvo“, u *Nova zraka u europskom svjetlu – hrvatske zemlje u ranome srednjem vijeku*. ur. Zrinka Nikolić Jakus, 533-546. Zagreb: Matica hrvatska, 2015.
24. Marković, Mirko. „Hrvatska u Zvonimirovo doba u okviru povijesno-geografske konstelacije“, *Zbornik radova, Zvonimir – kralj hrvatski*. Zagreb: HAZU, Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta sveučilišta u Zagrebu, 1997.
25. Matijević Sokol Mirjana., „Kralj Zvonimir u diplomatskim izvorima“, u *Studia diplomatica: rasprave i prinosi iz hrvatske diplomatike*, 93-102. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Kolor klinika, 2014.
26. Nikolić Jakus, Zrinka., „Ugarska“, u *Nova zraka u europskom svjetlu – hrvatske zemlje u ranome srednjem vijeku* ur. Zrinka Nikolić Jakus, 609-628. Zagreb: Matica hrvatska, 2015.

27. Novak, Grga. *Povijest Splita, knjiga prva*. Split: Škuna, 2006.
28. „Petar“. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 24. VII. 2023. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=47840>
29. Rački, Franjo. *Borba Južnih Slovena za državnu neodvisnost u XI. vieku*. Zagreb: Rad JAZU, 1875.
30. Rački, Franjo. *Documenta historiae croaticae periodum antiquamillustrantia, Monumenta spectantia historiam slavorum Meridionalium*. Vol VII. Zagreb: Suptibus Academia scientiarum et artium, 1877.
31. Rački, Franjo. *Nutarnje stanje Hrvatske prije XII. stoljeća*. Zagreb: Golden Marketing – tehnička knjiga, 2009.
32. Raukar, Tomislav. *Hrvatsko srednjovjekovlje: prostor, ljudi, ideje*. Zagreb: Školska knjiga i Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu, 1997.
33. Skupina autora. *Povijest Hrvata, srednji vijek*, 1. knjiga, gl. ur. Franjo Šanjek. Zagreb: Školska knjiga, 2003.
34. Smičiklas, Tadija. *Povijest hrvatska. Dio 1, Od najstarijih vremena do godine 1526.* / po vrelih napisao Tade Smičiklas, Zagreb: Matica hrvatska, 1882.
35. Stipišić Jakov i Šamšalović Miljen. *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, Vol I, Zagreb, 1967.
36. Strecha, Mario. *O nastanku i razvoju moderne hrvatske historiografije u 19. stoljeću*, Zagreb: Filozofski fakultet Zagreb, 2005.
37. Šanjek, Franjo. *Pregled povijesti hrvatskog naroda (od VI. st. do naših dana)*. Zagreb: Školska knjiga, 1995.
38. Šišić, Ferdo. *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1990.
39. Šišić, Ferdo. *Povijest Hrvata: Pregled povijesti hrvatskog naroda 600.-1526., prvi dio*. Split: Marjan tisak, 2004.
40. Švab, Mladen. *Kritički pregled historiografije o kralju Petru na kraju XI. stoljeća, 223-232*. Zagreb: Leksikografski zavod "Miroslav Krleža", 1998.
41. Vedriš, Trpimir., „Crkva i vjerski život“, u *Nova zrakla u europskom svjetlu – hrvatske zemlje u ranome srednjem vijeku* ur. Zrinka Nikolić Jakus, 201-235. Zagreb: Matica hrvatska, 2015.
42. Vidović, Mile. *Povijest Crkve u Hrvata*. 2. dopunjeno izdanje. Split: 2007.